

Българите в Северното Причерноморие

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

ГЕНЕРАЛЪТ ОТ ЗАПАСА СТЕФАН ИВ. ЛЮБОМСКИ – ОФИЦЕРЪТ С “НЕИЗВЕСТНА” СЪДБА

Калчо К. Калчев

Заглавието на настоящото съобщение е провокиран отговор на писаното за запасния генерал Ст. Любомски в статия във “Военноисторически сборник” отпреди шест години¹. Солидаризираме се с някои от констатациите на автора и особено с извода, че е “време ... историческата наука да направи необходимото, за да се разкрият човешките и военачалническите качества на този забравен офицер”², но не приемаме оценките, че Ст. Любомски е сред последователите на майор Петър Груев (“детронаторът”) и че след “подкрепата” за детронацията на княз Александър I България повече “нишо ... не е известно на историческата наука” за запасния генерал.

Без да имаме претенцията да осветлим цялостно живота и делото на бесарабския българин Стефан Ив. Любомски, най-напред ще трябва решително да се разграничим от квалифицирането на генерал-майор Любомски като последовател на майор П. Груев, макар че командувания от него Видински гарнизон е измежду първите, които демонстрират подкрепа на преврата от 9 август 1886 г. Нямаме сериозни основания да не вярваме на Симеон Радев: дори и беглото запознаване със “Строителите на съвременна България”³ не дава повод за категоричност в твърдението относно поддържането на антибатенбергианския преврат от подполк. Любомски – акт, донесъл невероятно усложнения на българския политически живот. Аргументите в защита на някоя нова теза би следвало да бъдат придружавани с нови доказателства от фактологичен характер. Такива във въпросната статия липсват. Неизвестно остава също защо авторът е пренебрегнал както писаното преди С. Радев за деветоавгустовския преврат⁴ преди повече от 100 години, така и най-новите солидни научни изследвания, издадени в началото на настоящето десетилетие⁵. А натрупаната фактология свидетелства с категоричност едно: офицерът Ст. Любомски не е последовател на майор П. Груев. Съхраняван и до днес архивен материал потвърждава, че командирът на Втора пехотна (“пеша”) видинска бригада демонстрира подкрепа на преврата само в началото, на 9 август, след което преминава на противната страна. За кратко време по-късно се ориентира към лавиране между двата враждуващи политически лагера, но така спечелва само враждебността на своя земяк и бивш съидейник в борбите за Съединението полк. Дананл Николаев – по онова време български военен министър⁶. Така както не подлежи на съмнение активна на майор Любомски в борбите за Съединението през 1885 г., така не би следвало да се замъглява и факта, че подполк. Любомски не е поддръжник на майор П. Груев в

последователната му русофилска ориентация през 1886 г. Дори и да пренебрегнем изцяло характеристиките на С. Радев за личността на видинския най-старши войсков командир (а в труда на С. Радев има изключително интересни моменти), остава регистриран фактът, че на 11 август 1886 г. подполк. Любомски, в съгласие с майор Ат. Узунов и кап. Ив. Белинов, рязко се дистанцира от детронаторите в София⁸. На 12 август временно се ориентира към неутралистка позиция като само изслушва увещанията и заплахите на Стамболов, отправяни от Търново⁹. От 14 август насетне демонстрира трескава солидарност с каузата на контрапреврата, като започва дори да дава съвети на Стамболов, да го информира за действията на Захари Стоянов и да клевети арестуваните и по негово разпореждане в Оряхово майор П. Груев и кап. Ан. Бендерев (15 август) в подписан от него циркуляр до окръжните управители в Лом, Оряхово, Плевен и др., че “задигнали” хазната в София¹⁰. Временноуправляващият оряховското окръжие действа под преките разпореждания на подполк. Любомски и затова му изпраща двамата арестувани ръководители на преврата, които екстремно са препратени по заповед на последния под конвой до Ст. Стамболов в Търново.

От 16 август е една недатирана на Любомски телеграма до подполк. Филов, русенският бригаден командир, в която моли да го информират “где е Негово Височество, кога ще пристигне (в) Русе, какви пригответения правите за посрещането му? Ще се мае ли Негово Височество там? Кога ще тръгне от Русе и закъде?”¹¹. Ясно решил, че е успял да “избърше дамгата от войската, загдето ся присъедини към революционерите”¹² и че е спечелил доверието на Стамболов, Николаев и Муткуров, видинският бригаден командир има вече самочувствието на победител и ревностен поддръжник на княза: затова на 27 август заедно с подполк. Филов той е между изпращачите на абдикиращия Александър Батенберг от Лом през Видин до Турну Северин¹³, комуто на раздяла дори целува ръцете.

Ето защо назначаването му “със съизволението на Регентите” за председател на Софийския военен съд от 4 септември 1886 г.¹⁴ не е неочаквано. Така новите властници легитимират и някаква приемственост във военно-съдебната система, тъй като поставят начело на една съдебна институция само месец по-рано назначения за член на Главния военен съд видински бригаден командир¹⁵. “Привикването” му в София е следствие на това назначение предимно, а не толкова израз на недоверие в политическата лоялност, както смята по-късно Ан. Бендерев¹⁶ и както недостатъчно аргументирано твърди и С. Радев¹⁷. Регентите и Временното правителство на В. Радославов все още нямат крайната резервираност и мнителност към подполк. Любомски. Мнителността ще започне да се формира у полк. Николаев малко по-късно.

През октомври 1886 г. видинският бригаден командир отива сам до Калафат, среща се там с бившия детронатор Р. Димитриев и след това информира за разговора си с него лично Стамболов¹⁸. Пак по същото време в контакт с антиправителствено настроени колеги-офицери тактично отклонява замислите за бунт срещу Регентството и Временното правителство¹⁹. И все пак между него и Военното министерство възниква конфликт. В основата му е недостатъчно гъвкавата, според разбиранията на Любомски, кадрова политика на полк. Николаев и особено скандалната ситуация, възникнала при размяната на телеграми с обиди и взаимни наказания между военния министър и русенският бригаден командир подполк. Д. Филов – офицер с по-голям армейски стаж от административния си началник, кум и бивш приятел. Подполк. Ст. Любомски изявява готовност “в огън и вода” да влезе заради Ст. Стамболов, К. Стоилов и Гр. Начович, но не може да възприеме политиката на полк. Николаев

и подполк. С. Муткуров, тъй като от нея се чувства засегнат чрез неуважителното отношение²⁰. Верността към Стамболов е декларирана успоредно със защита и на по-младшия колега майор Узунов, който според Любомски бил оклеветен пред Военното министерство.

Че емигрантските кръгове около Груев и Бендерев не са безразлични към процесите в българската армия и по-конкретно към идейните позиции на старшето офицерство едва ли може да се подлага на съмнение. Обект на антирегентска тяхна агитация стават дори военния министър и бригадните командири в Русе и Видин²¹. Няма данни, подполк. Любомски да се е преориентирал към подкрепа на бившите детронатори, освен прибързаните констатации в някои от писмата на Ан. Бендерев²². Ала фактът, че е имал срещи с антирегентски настроени офицери, че е имал контакти и с руски служители²³, за които не е донесъл своевременно във Военното министерство, повлиява съществено върху репутацията му на последователен противник на превратаджиите. Това репутация окончателно се срива, след като става известна новината за участието на майор Ат. Узунов – неговия донедавнашен подчинен, за когото той се застъпва през октомври 1886 г. лично пред Ст. Стамболов – в русенския бунт.

Сега ударът от страна на полк. Д. Николаев е безпощаден: с Приказ № 14 от 20 февруари 1887 г. подполк. Любомски се уволнява от войската²⁴. Приказът е издаден от Регентството, но е подготвен от военния министър. Аргументирана обосновка липсва, но никой не се съмнява, че е във връзка с ръководната роля на майор Узунов в русенския бунт. Скоро след това низвергнатият бивш бригаден командир е интерниран в с. Старосел, Пловдивско, а оттам през пролетта на 1887 г. в Русе, като освен това е заставен да плаща и парична гаранция. Запазена документация от онова време дава ярка илюстрация за личностната трагедия на изпадналия в немилост офицер²⁵. На 41 години бившият най-възрастен субалтерн офицер в Опълчението от български произход е зачислен в запаса на войската по политически причини.

Но само след четири месеца и половина политическите реалности в Княжеството дотолкова се променят, че с Приказ на Регентството № 55 от 31 юли 1887 г. подполк. Ст. Любомски отново е върнат на действителна военна служба²⁶. Тогава обаче неговият земляк от Бесарабия полк. Д. Николаев не е вече военен министър. По време на установилия се малко по-късно режим на Ст. Стамболов последният ще изкупува “греховете” си от пролетта на 1887 г., когато заедно с министър-председателя е замислял комплот срещу регентската тройка. През есента на 1887 г. това ще му бъде припомнено от стамболовисткия официоз в. “Свобода”, като на преден план ще се изтъкнат “злостните” му ходове срещу подполк. Ст. Любомски: “От “Държавен вестник” виждаме, че полковник Николаев по доклад на военния министър е назначен за командир на Пловдивската бригада и остава като адютант на Княза. “Надяваме се, че г-н Николаев ще признае сега, че у другите хора има повече кавалерство, отколкото у него, и че при всичките обиди, които той бе нанесъл на Регентството, днес той пак минува на важен пост. Ще очакваме, че той ще разбере своето положение и не ще стане причина да постъпят с него така, както той постъпи със стария си другар подполковник Любомски”²⁷ (Курс. Мой – К. К.).

При Стамболовистката власт подполк. Любомски не е гледан като русофил. Напротив, ръководните армейски фактори виждат в негово лице офицер склонен да подкрепя курса на правителството. Затова през пролетта на 1888 г. като командир на Четвърта пеша бригада той е назначен за член и заместник-председател (“кандидат на председателя”) на Софийския военен съд, който трябва да разглежда делото за финансови злоупотреби срещу

майор Христо Попов²⁸. Председател на съда е полк. Д. Николаев – едва ли може да има съмнение, че съставът на съда е “старателно” подбран. Съдът присъжда на майор Хр. Попов четири години строг тъмничен затвор, като председателят подписва присъдата с особено мнение и изпраща записка до държавния глава, обосноваваща невинността на осъдения²⁹. Подполк. Любомски е наясно с политическия характер на монтирания процес, но няма никакви данни, че се противопоставя на присъдата.

Само две години по-късно, когато е вече началник на Счетно-контролния отдел, подполк. Ст. Любомски става член на Главния военно-касационен съд. Нему лично военният министър полковник Муткуров оторизира правата си да председателства “като най-старшият между всички членове” заседанието от 7 юни 1890 г.³⁰ Главният военно-касационен съд скоро след това се занимава с делото срещу майор Коста Паница. Председател е подполк. Ст. Любомски. В следобедното заседание той дава думата на главния военен прокурор майор Г. В. Агура – друг виден представител на бесарабското офицерство – който “разгромява” аргументите на К. Паница за процедурно-следствени нарушения. При друг случай председателстващият Ст. Любомски, който е подписвал въпросните листове на подсъдимите К. Паница, ротмистрите Чавдаров и Татев и др., ясно защитава позициите на майор Агура за вината на подсъдимите³¹. Лаконично казано, подполк. Ст. Любомски е пряко свързан с издаването на смъртната присъда срещу някогашния герой майор К. Паница.

Ето защо твърдението, че бившият бригаден войскови командир е лоялен проводник на стамболовистката военна политика, не е лишено от основание. В потвърждение на това е и Приказ № 232 от 11 юни 1890 г. на военния министър: “Понеже заболях, то до оздравяването ми възлагам длъжността ми да изпълнява началникът на Счетно-контролния отдел подполковник Любомски. Военен министър полковник Муткуров³². Като временно изпълняващ длъжността на военен министър Ст. Любомски подписва министерските заповеди с №№ 233, 234, 235, 237 и 239 от месец юни 1890 г. Не след дълго идва и полковническото звание. С това звание и с длъжността началник на Счетно-контролния отдел и “постоянен член на Комисията по образуването и устройството на българската войска” подполк. Ст. Ив. Любомски служи до февруари 1892 г. След това преминава в запаса с чин генерал-майор, като българската държава му изплаща заради продължителната армейска служба най-висока военна пенсия³³. Четири години по-късно тази пенсия ще бъде актуализирана. А през 1903 г. ненавършил още 57 години, пенсионираният генерал ще склопи завинаги очи в земята, която бе припознал за своя родина през 1878 г., когато отказва завръщането в “своя” в 59 пех. Любдински полк на руската армия.

Най-интересната, но не и най-достоверна характеристика за него, оставя бившият преподавател в Софийското военно училище и учител по български език на българския държавен глава Фердинанд Сакскобургготски – Добри Ганчев: “Любомски е една от видните военни фигури в първите времена след Освобождението. Кой бе по произход? Българин? Влак? Русин? Поляк? – За когото и да го вземеш, няма да сбъркаш. Имаше нещо в кръвта си от всички тези четири нации. Български знае слабо, руски – като чужденец, разбира влашки, разбира полски. Роден е нягде в Северна Бесарабия³⁴. Служил в руската армия, откога се озовал в България през Освободителната война му дошло на ум, че е българин и стана такъв ... Добър българин беше през всичката си служба в армията³⁵. Даже ако приемем със силни резерви по-нататъшните характеристики на Ганчев за личността на Любомски, даже и ако отхвърляме с възмущение писаното от С. Радев, че “той бе един неуравновесен човек”, който

“по ум не надминаваше един турски паша от Епохата на еничарите”³⁶, дори ако се абстрахираме от възмутителния тон, с който говори пристрастният Михаил Греков за абсурда – офицер като Любомски (“една позорна личност”) да стане български генерал в “мирно законно време”³⁷ – не би следвало да виждаме в лицето на този военен специалист последовател на русофилския курс на майор Петър Груев.

Още по-погрешно би било, ако зад “блудливия” ум и “мистичен” характер, зад неговото тщеславие³⁸ не видим, че този “35-38 годишен мъж” (към 1885 г. – К. К.) с авантюристични наклонности” (планът за убийство на Г. Кръстевич – К. К.), с “ръст висок, черноок, мустаци, брада, очи и вежди черни”, не е искрен ратник за обединението на българския народ. Поведение на истински патриот той проявява и когато настоява от Елхово да бъде изпратен на театъра на военните действия в дните от 7 до 9 ноември 1885 г.³⁹, и когато се водят боевете срещу сърбите, а той трябва да изпълнява комендантски функции или да води впоследствие допълващи военни сили, докато победите на българското оръжие вече са отекнали из Европа.

Офицерът, който има съществен принос в организирането и обучението на Второто опълчение като събира неговия състав из балканските села и колиби, а след това ръководи изпращаните до Шипка опълченски дружини⁴¹; щабскапитанът, дръзнал да оспорва заповед на дружинния си командир, изолираща го от командването на опълченска рота⁴²; особнякът, оставил трайна дияра в командването на сливенската, ямболската и айтоската дружини на източнорумелийската милиция наистина не заслужава забвение, въпреки всички острастени характери. Така или иначе, делата му са вградени в историята на българското войнство, дейността му с цялата си сложност и противоречивост се вписва в офицерите с български произход, а не в групата на руски офицери като Ящеров, Жданов и др.⁴³

Бележки

¹ Георгиев, Л. Българи-офицери преселници в Русия – първоучители на нашата войска. – ВИС (Военноисторически сборник), 1993, № 6.

² Пак там, с. 49.

³ Радев, С. Строителите на съвременна България, Т. 2, С., 1990, с. 24, 30, 83, 96–99, 144, 194, 197 и др.

⁴ Цанов, А. С. Александър Батемберг. С., 1991 (Фототипно изд.), 89–90.

⁵ Попов, Р. България на кръстопът. Регентството (1886–1887 г.). С., 1991, 24–25, 38–39, 40, 45, 54, 74, 140, 155–156, 323, 324, 326, 363–364 и др.

⁶ Арх. БАН, ф. 19*, а. е. 11, л. 42, 45, 46, 48, 49, 71, 95, 98, 117, 323, 324, 326, 363–364 и др.

⁷ Архив на Възраждането. Т. 2 (Документи по Съединението). Под ред. на Дим. Страшимиров. С., 1908, 254–256, 264–266, 299, 330 и др.; Материали за историята на източнорумелийската милиция и жандармерия (1878–1885 г.). – ВИС, 1930, № 1-2, с. 166, 186 и др.; Митев, Й. Съединението 1885. Пловдив, 1985, с. 184, 204, 208, 212 и др. Вж. и писаното от Г. Тодоров в История на България. Т. 7, С., 1991, с. 157, 164, 165, 186.

⁸ Личен архив на Стефан Стамболов. Т. 2, 1995, 118–119.

⁹ Телеграмата на Ст. Стамболов от Търново за софийския преврат като “мистификация” и особено “плевенската” на кап. Маринов с обвиненията в клетвопрестъпничество и подлост явно имат ефект – Вж. Арх. БАН, ф. 19*, а. е. 12, л. 36.

¹⁰ БИА, ф. 63, а. е. 97, л. 1080. Дързостта на подполк. Любомски срещу дотронаторите се

засилва особено след завръщането на офицерите Д. Николаев, Р. Петров и К. Паница в България. – Ганчев, Д. Спомени (1864–1887 г.). С., 1939, с. 274.

¹¹ Арх. БАН, ф. 19^к, а. е. 11, л. 140.

¹² Цанов, А. С. Цит. съч., с. 90. Срв. с Личен архив ... с. 118.

¹³ Головин, А. Ф. Княз Александър I Българский (1879–1886 г.). Варна, 1897, 585–588. Срв. с Цанов, А. С. Цит. съч., с. 112.

¹⁴ Централен военен архив (ЦВА), ф. 1, оп. V, а. е. 79, л. 159.

¹⁵ Пак там, л. 141.

¹⁶ Арх. БАН, ф. 20^к, оп. I, а. е. 74, 113–114.

¹⁷ Радев, С. Цит. съч., с. 316.

¹⁸ Личен архив на Стефан Стамболов. Т. 1, С., 1994, с. 176.

¹⁹ Радев, С. Цит. съч., с. 354.

²⁰ Попов, Р. Цит. съч., 155–156.

²¹ За съдържанието на такова писмо до Ст. Любомски вж. Попов, Р. Цит. съч., с. 324.

²² Маринов, Д. Стефан Стамболов и новейшата ни история. Т. 2, С., 1992, с. 101.

²³ Пак там, 96–97.

²⁴ ЦВА, ф. 1, оп. V, а. е. 84, л. 14.

²⁵ Попов, Р. Цит. съч., 363–364.

²⁶ ЦВА, ф. 1, оп. V, а. е. 84, л. 62.

²⁷ Свобода, № 86, 23 септември 1887.

²⁸ ЦВА, ф. 1, оп. V, а. е. 76, л. 278.

²⁹ Попов, Р. Процесът на майор Христо Попов. – ВИС, 1993, № 3, 22–23.

³⁰ ЦВА, ф. 1930, оп. 2, а. е. 25, л. 85.

³¹ Пак там, 96–10, 101–104. Повече около процеса срещу К. Паница вж. у Стателова, Ел. Майор коста Паница. – ВИС, 1996, № 5, с. 97 и сл.

³² ЦВА, ф. 1, оп. V, а. е. 79, л. 328.

³³ Пак там, а. е. 232, 221–222.

³⁴ В “Бессарабские губернские ведомости”, № 1, 17 июля 1854, Приложение, се споменава името на колежкия секретар-регистратор в Бесарабското областно ведомство Иван Любомский. Това е времето, когато кишиневски градски кмет (“городской голова”) е българинът Дмитрий Минков.

³⁵ Ганчев, Д. Спомени, 274–275.

³⁶ Радев, С. Цит. съч., с. 96.

³⁷ Греков, М. Как освобождавахме България. Т. 2, С., 1990, с. 255. Вж. още с. 233, 251, 257, 305.

³⁸ Съединението. Сборник от документи (1878–1886 г.) С., 1985, с. 344.

³⁹ ЦВА, ф. 22^к, оп. 3, а. е. 410, л. 31, 42.

⁴⁰ Пак там, а. е. 16, л. 419.

⁴¹ ЦВА, ф. 42^к, оп. 1, а. е. 20, л. 243. Продължение на документа вж. Генов, Н. Спомени – В: Освобождението. Спомени. С., 1989, 284–285.

⁴² ЦВА, ф. 42^к, оп. 1, а. е. 48, л. 1, 3, 4, 5, 10.

⁴³ Вълков, Г. Участието на руски офицери в изграждането на източнорумелийската милиция. – ВИС, 1975, № 2, с. 103. В други свои изследвания (“Руските учители на българското войнство”, С., 1977, с. 269), авторът допуска същата грешка, която обаче поправя впоследствие в “Българското опълчение. Формиране, бойно използване, историческа съдба”. С., 1983, с. 368.